

SPOREN⁴² VAN HERINNERING

bpost
PB-PP | B 19464
BELGIE(N) - BELGIQUE

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

OKTOBER - NOVEMBER - DECEMBER 2021

Auschwitz

HET VERZET

VERZET IN DE KAMPEN

Actualiteit

De dame van het
Walls of BOHO-project
p. 2

Auschwitz

Witold Pilecki:
Een uitzonderlijke held
p. 6

Uitgediept

Verzet in het moordcentrum
Sobibór
p. 8

No Comment

p. 17

Wist je dit?

In Esterwegen werd een
vrijmetselaarsatelier
opgericht
p. 18

Vraagstuk

Verzet in Buchenwald
p. 20
+ pedagogische fiche p. 23

Klasreflectie

'Mala la Belge'
Een symbool van het
verzet in Auschwitz
p. 24

Varia

p. 26

UITGELEZEN?

LEG MIJ IN DE LERARENKAMER...

DE DAME VAN HET WALLS OF BOHO-PROJECT

Interview met Joachim Lambrechts, internationaal erkend kunstenaar

In maart 2020 pakte Canvas uit met de achtdelige reeks “Meer vrouw op straat” van Sofie Lemaire. Sofie liet ons kennismaken met bijzondere vrouwen uit onze recente en minder recente geschiedenis. Stuk voor stuk sterke vrouwen van wie de levensverhalen tussen de plooiën van de tijd verloren zijn gegaan en die jaren, soms eeuwen later erkenning zouden kunnen krijgen door een eigen plek in hun stad te verwerven. De reeks stelde ons soms volksfiguren voor, soms vrouwen die het verschil maakten voor andere vrouwen in hun omgeving, artiesten, politici, maar ook een opmerkelijk aantal vrouwen die hun steentje bijdroegen om in te gaan tegen de bezetting tijdens WO I en II: verzetsstrijdster Andrée ‘Dédé’ De Jongh, kunstenares Irene Spicker, spionne Louisa D’Havé, huisvrouw en verzetsheldin Jeanne Dormaels, verzetsvrouw (tijdens de twee oorlogen) Jeanne De Beir, en Mala Zimetbaum die tijdens haar gevangenschap in Auschwitz een groot aantal gedetineerden kon redden dankzij haar verzet binnen het kamp. In de eerste aflevering maakten we kennis met Joachim Lambrechts, een kunstenaar met internationale bekendheid, die, samen met vier andere kunstenaars, het project Walls of BOHO opstartte: zij zouden elk een muur in Borgerhout verfreaaien met een kunstwerk. Joachim koos voor de muur van het flatgebouw, gelegen in de Montensstraat 4, op enkele stappen van de voormalige woning waar Mala Zimetbaum met haar ouders woonde toen zij in juli 1942 gearresteerd werd en via Kazerne Dossin gedeporteerd werd.

Wat zette jou ertoe aan om als thema voor jouw kunstwerk een portret te kiezen van Mala Zimetbaum, een Joodse gedeporeerde jonge vrouw?

Het idee voor die muurschildering is ontstaan toen het productiehuis 'De Chinezen' me contacteerde met de vraag of ik wou meewerken aan hun programma 'Meer vrouw op straat'. Via via waren ze erachter gekomen dat we in het kader van het *Streetart* project

'Walls Of BoHo' vijf permanente muurschilderingen zouden maken. Het leek me wel fijn om de krachten te bundelen en voor de gelegenheid een bijzondere vrouw letterlijk in de verf te zetten. Na enig opzoekingswerk met het district van Borgerhout kwam ik het verhaal van Mala Zimetbaum tegen. Een verhaal dat me onmiddellijk aangreep. Misschien omdat ik zelf Joodse voorouders heb? Hoe meer ik me erin verdiepte hoe duidelijker het voor mij

werd: de muurschildering zou een eerbetoon aan Mala Zimetbaum worden.

Was het Mala's verhaal als verzetsstrijdster of eerder het verhaal van de Shoah en de 'raciale' arrestaties van onschuldige burgers dat jou het meest aansprak?

Ik herinner me dat ik als kind de Holocaust al heel onwettelijk vond. Dat zo iets verschrikkelijks kon gebeuren vond ik zo surrealis-

fisch! Toch was het in deze context Mala's verhaal in het bijzonder dat me aansprak. Niet enkel het feit dat ze met gevaar voor eigen leven haar medegevangenen probeerde te helpen waar kon, maar ook de hoop die ze bleef koesteren, haar vechtlust en de liefde die zij en Edek Galiński (een Poolse politieke gevangene die ze in het kamp leerde kennen) voor elkaar voelden vond ik zeer ontroerend. Ook hun ontsnapingspoging, de foltering die ze hebben ondergaan toen ze terug gearresteerd werden en uiteindelijk Mala's executie (vier maanden voor Auschwitz bevrijd werd door het Rode leger) zijn stuk voor stuk zaken die haar verhaal zo erg en uniek maken. Het liet me niet meer los.

In welke mate was of is het voor jou belangrijk om via kunst te communiceren over 'verzet' als één van de belangrijke waarden in onze maatschappij?

De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat een onderwerp als dit nieuw was voor mij. Het gebeurt zelden of nooit dat ik bepaalde situaties aankaat of een statement

probeert te maken. Toch heb ik om één of andere reden wel altijd de drang gevoeld om het op te nemen voor de zwakkeren, al is het woord 'zwak' hier niet echt op zijn plaats. Onrecht is iets waar ik absoluut niet tegen kan. Ik voelde me in mijn jeugd ook altijd snel aangevallen en had het gevoel dat ik steeds moest opboksen tegen alles en iedereen. Misschien dat het daardoor komt? Dit ter zijde, is verzet inderdaad van cruciaal belang. Ingaan tegen een sterkere macht vergt moed. Niet enkel in tijden van oorlog. Zonder verzet geen veranderingen. En heel vaak is dat nu net wat nodig is. Daarom was het voor mij belangrijk om daarover te communiceren in dit werk.

Wanneer men het portret van Mala bekijkt in de Montensstraat, zie je meer dan droefheid, meer dan verlies. Wat zijn de andere gevoelens die je in dit werk wilde vastleggen?

De muurschildering mocht inderdaad niet enkel en alleen een 'droevig plaatje' worden. Mala was een sterke vrouw, die ondanks alles hoop bleef koesteren.

Daarom vond ik dat het geheel een bepaalde kracht en gevoel van hoop moest uitstralen. De duiven die ze loslaat staan uiteraard voor vrede maar ook voor de vrijheid waar ze zo voor vecht. Ze vertegenwoordigen de vele medegevangenen die door haar hulp de kampen overleefd hebben en bevrijd werden. Maar de duiven staan ook symbool voor liefde, en dan meer bepaald voor de liefde tussen haar en Edek Galiński.

Bij het vergelijken van het portret van Mala en je andere werk, ontstaat de indruk dat deze muurschildering een ander soort 'kracht' uitstraalt. Is dit bewust of eerder een onbewust gevolg van de kracht van het personage?

Dat klopt. Zoals ik al zei was een onderwerp als dit een primeur voor mij. Het was ook de eerste keer dat ik me baseerde op een bestaand personage en een waargebeurd verhaal. Normaal ontstaat mijn werk uit mijn fantasie. Uiteraard uit zich dat in dit resultaat. De kracht die het werk uitstraalt kan inderdaad alleen maar voortkomen uit de kracht die

Mala bezat. Ik voelde me letterlijk en figuurlijk heel klein bij het maken van deze muurschildering.

Wat zou voor jou het ultieme kunstwerk zijn als ode aan het Verzet?

Een kunstwerk is zoals alles nooit perfect. Verzet komt voor in zoveel vormen en maten. Dat kan een kind zijn dat tegen het gezag van zijn ouders ingaat, of een georganiseerde groep vrijheidsstrijders in tijden van oorlog. Dus om dat in één beeld samen te vatten wordt moeilijk. Maar ken je die bekende foto van de 'Tank Man'? De foto toont een onbekende protestganger (alias 'Tank Man') die in 1989 in de nasleep van de 'Tiananmenprotesten' een colonne tanks de weg probeert te versperren. Hoe hij daar in zijn eentje voor al die tanks staat roept zoveel emoties op (verdriet, kracht, hoop, wanhoop...). De foto behoort tot de bekendste beelden van de twintigste eeuw en groeide uit tot het symbool van die protesten. Misschien niet direct een ode maar puur visueel vind ik dat die foto het woord 'verzet' mooi samenvat. ■

© Alle rechten voorbehouden

Joachim Lambrechts, geïnterviewd door Georges Boschloos voor vzw Auschwitz in Gedachtenis

Joachim Lambrechts (1986) is een beeldend kunstenaar uit Antwerpen. In 2001 begint hij een artistieke opleiding aan de kunstacademie van Antwerpen waar hij in aanraking komt met de graffiti- en streetartscene in zijn geboortestad. In 2004 distantieert hij zich van zijn academische opleiding en verlaat hij de kunstacademie zonder af te studeren. In de jaren die volgen, experimenteert Joachim met verschillende benaderingen van graffiti en raakt hij snel geïntegreerd in de Belgische streetartscene. Sinds 2010 wordt schilderen op canvas, naast het maken van muurschilderingen in verschillende Europese steden, zijn hoofdactiviteit. Zijn eerste solotentoonstelling komt er in 2014, hetzelfde jaar dat hij besluit fulltime kunstenaar te worden. Sindsdien zijn tal van zijn werken tentoongesteld in verschillende groeps- en solotentoonstellingen in zowel binnen- als buitenland.

WITOLD PILECKI: EEN UITZONDERLIJKE HELD

De naam die we het vaakst in verband brengen met het Poolse verzet is Jan Karski. Witold Pilecki, ook 'de vrijwilliger van Auschwitz' genoemd, is buiten Polen veel minder bekend. In eigen land wordt hij vandaag echter beschouwd als een van de grootste helden van de Tweede Wereldoorlog.

Pilecki wordt op 13 mei 1901 geboren in Olonets in het Russische rijk¹. In 1920 strijdt hij mee aan de zijde van de Poolse troepen in de Slag om Warschau (ook wel beschreven als het wonder aan de Wisła)². Hij wordt voor zijn moed onderscheiden met het Kruis van Verdienste en wordt in januari 1921 gedemobiliseerd.

Op 26 augustus 1939 keert hij terug naar zijn regiment binnen de 19e infanteriedivisie van het Pruisische leger. Als het Rode Leger op 17 september Oost-Polen binnenvalt, trekt hij zich terug in Warschau waar hij mee het *Tajna Armia Polska* (TAP) opricht, het Geheime Poolse Leger dat de onafhankelijkheidsstrijd moet voortzetten.

In het voorjaar van 1940 lopen de eerste berichten binnen over een kamp met de naam Auschwitz, naar waar de nazi's verslagen Poolse tegenstanders en soldaten deporteren. Twee leden van zijn

▲ Pilecki gefotografeerd bij zijn aankomst in Auschwitz.

organisatie zijn er al opgesloten. Pilecki legt een plan voor aan zijn oversten. Hij stelt voor het kamp van Auschwitz te 'infiltreren' om er inlichtingen over de leefomstandigheden te verzamelen en binnen de muren van het kamp zelf een netwerk van verzetsleden en medestanders uit te bouwen. Zijn plan wordt goedgekeurd. Pilecki biedt zichzelf aan als vrijwilliger en zijn netwerk zorgt voor valse identiteitspapieren. Op 19 september 1940 laat hij zich onder de naam Tomasz Serafiński 'opzettelijk' oppakken tijdens een razzia in Warschau, georganiseerd door de

Wehrmacht en de SS. Hij wordt naar Auschwitz gedeporteerd.

In oktober 1940 slaagt Pilecki – op dat moment enkel nog bekend als 'gevangene nummer 4859' – erin zijn eerste verslag naar buiten te krijgen. Hij vertelt daarin over het dagelijkse leven in het kamp en de erbarmelijke leefomstandigheden van de gevangenen. Zijn rapport wordt naar Warschau verzonden dat het doorstuurt naar de Poolse regering in ballingschap in Londen. Van daaruit belandt het in maart 1941 bij de Britten. Het is het eerste officiële do-

Pilecki op een vooroorlogse foto als militair bij het Poolse leger.

cument dat de geallieerden in hun bezit krijgen, waarin wordt beschreven wat er zich in Auschwitz afspeelt. Er zullen nog rapporten³ volgen, maar Pilecki ontvangt geen enkele reactie.

Omdat instructies van het ondergrondse leger van Warschau uitblijven, besluit Pilecki te vluchten. Hij wil zijn oversten er persoonlijk van overtuigen zo snel mogelijk in te grijpen. Hij laat zich bij een *Kommando* buiten het kamp inlijven en in de nacht van 26 op 27 april 1943 slaagt hij er, samen met twee medeplichtigen, in te ontsnappen.

Hij keert terug naar Warschau, waar hij deelneemt aan de Opstand, georganiseerd door het Poolse verzetsleger *Armia Krajowa* (het 'Thuisleger') tussen 1 augustus en 2 oktober 1944. De Polen lijden daarbij een nederlaag. Pilecki wordt naar een krijgsgevangenkamp in Lamsdorf⁴ (nu Łambinowice in Polen) gestuurd en vervolgens overgebracht naar Oflag VII-A Murnau (in Opper-Beieren). Na de bevrijding gaat hij naar Italië waar hij zijn ervaringen in Auschwitz beschrijft in een honderd pagina's tellend verslag.

'Het verslag met alle activiteiten van het ondergrondse leger in Auschwitz werd aan generaal Tadeusz Pełczyński, het hoofd van de Poolse inlichtingendienst, overhandigd. Die klasseerde het, om onbekende redenen, als topgeheim en legde een tijdslimiet van dertig jaar op voor het geraadpleegd kon worden.'⁵

Na de oorlog gaat Pilecki op zoek naar bewijzen van illegale arrestaties en wreedheden, begaan door de Sovjets in Polen tijdens de bezetting van 1939 tot 1941. Op 8 mei 1947 wordt hij gearresteerd en een jaar later, samen met drie van zijn medestrijders in een showproces ter dood veroordeeld. Hij wordt als spion bestempeld, een vijand van het volk, schuldig aan hoogverraad. De onverschrokken patriot wordt op 25 mei 1948 met een kogel in het achterhoofd geexecuteerd. Hij is 47 jaar. Meteen daarna stopt het communistische regime alle informatie over zijn uitzonderlijke heldendaden in de doofpot.

Pas op 1 oktober 1990 wordt hij, net als de andere beklaagden in het proces, door het Hoog Militair Gerechtshof gerehabiliteerd.

Pilecki ontvangt postuum tal van onderscheidingen en komt daarmee in het Pantheon van Poolse militaire helden terecht. Zijn onwaarschijnlijke verhaal is al meermaals verfilmd en in tal van publicaties verschenen. ■

Nathalie Peeters
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(1) Polen had opgehouden te bestaan als gevolg van de Poolse Delingen tussen 1772 en 1795 door het Russische en Oostenrijks-Hongaarse rijk en het koninkrijk Pruisen.

(2) Met de terugtrekking van de Duitse en Oostenrijks-Hongaarse bezettingsmachten heroverde Polen de facto zijn nationale soevereiniteit op 11 november 1918.

(3) Het tweede in februari 1941, het derde in mei 1941, het vierde en het vijfde eind 1941, het zesde in mei 1942.

(4) In Opper-Silezië in Duitsland voor 1945.

(5) Marco Patricelli, *Le volontaire : Witold Pilecki, l'homme qui organisa la résistance dans le camp d'Auschwitz*, Parijs, JC Lattès, 2011, p. 284.

VERZET IN HET MOORDCENTRUM SOBIBÓR

ARCHEOLOGISCHE ANTWOORDEN OP EEN HISTORISCHE VRAAG

Het moordcentrum Sobibór (SS Sonderkommando Sobibor) bestond van mei 1942 tot oktober 1943 en zag zo'n 170.000 tot 250.000 mensen in zijn gaskamers verdwijnen. Van deze, voornamelijk Poolse Joden, konden een vijftigtal het na de oorlog verder vertellen. Zij werden niet bevrijd of verplaatst, maar vochten zichzelf vrij tijdens een ultieme daad van verzet: de opstand van de Arbeitsjuden van Sobibór op 14 oktober 1943. In Nederland is Sobibór, naast Auschwitz, een begrip in het Holocaustverhaal, aangezien 34.313 Nederlandse Joden naar Sobibór werden gedeporteerd en er de dood vonden. Samen met Bełżec en Treblinka vormde Sobibór de kern van de moordcentra van Aktion Reinhardt. In dit artikel gaan we dieper in op wat de opgravingen in Sobibór ons bijgeleerd hebben sinds 2001 en meer bepaald, welk beeld zij ons vandaag geven over een daad die in de moordcentra zelden voorkwam: de verzetsdaad. Over het verzet in Treblinka kon u reeds lezen in de rubriek 'Uitgediept' van Sporen van herinnering nr. 19 (maart 2016).

Nieuwe beelden van Sobibór

In 2016 dook een fotoalbum op in Duitsland, dat nu de geschiedenis is ingegaan onder de naam van het centrale personage van het album: de SS'er Johann Niemann. Het fotoalbum¹ volgt zijn carrière, van de T4-moordcentra in Duitsland tot aan zijn begrafenis, met een ruim aantal afbeeldingen van het moordcentrum Sobibór. De foto's tonen het dagelijkse leven van de beulen in Sobibór en verbergen zorgvuldig het moorddadige aspect van de plaats. De ietwat bucolische scènes zouden de onwetende kijker kunnen doen vergeten wat voor een plek Sobibór was. Een vernietigingscentrum was een oord dat ontworpen was om Joden en andere groepen of individuen te elimineren. Zij die naar dergelijke centra werden vervoerd, meestal per trein, werden bij aankomst vermoord door vergassing, en onmiddellijk begraven en/of verbrand. Een groot deel van de vermoorde Joden was afkomstig uit

Polen, maar ook Joden uit andere delen van Oost-, West- en Zuid-Europa werden vervoerd naar en vermoord in de vernietigingscentra. Een centrum werd geleid door ongeveer twintig SS'ers en tientallen hulptroepen, voornamelijk Oekraïners, de zogenaamde Trawniki's. In elk centrum werden tussen driehonderd en zeshonderd Joden tot slaaf gemaakt (de *Arbeitsjuden*). Zij organiseerden en verpakten de in beslag genomen goederen of verbrandden en begroeven de vermoorde slachtoffers. Er waren vier vernietigingscentra: Chełmno in West-Polen; Treblinka, Sobibór en Bełżec in Oost-Polen. De befaamde historicus Raul Hilberg bood een andere typologie: de vernietiging van de Europese Joden vond plaats in zes 'moordcentra', de bovengenoemde vier plaatsen, samen met Auschwitz-Birkenau in West-Polen bij Krakau, en Majdanek in Lublin in Oost-Polen. De laatste twee verschillen duidelijk van de uitroeingscentra: ze zijn vele ma-

len groter dan de eerste. Hoewel daar Joden werden uitgeroeid met gas (Zyklon B), werd in Auschwitz-Birkenau en Majdanek de meeste ruimte gebruikt als concentratiekampen, waar honderdduizenden gedetineerden, voornamelijk Joden, werden vastgehouden voor dwangarbeid.

De werking van het SS Sonderkommando Sobibor

De bouw van het vernietigingscentrum Sobibór begon in maart 1942, en de eerste transporten arriveerden in de eerste dagen van mei 1942. In augustus 1942 werd de uitroeiing tijdelijk stilgelegd voor reparaties aan de spoorwegen. Deze onderbreking werd ook gebruikt om onderdelen van het centrum aan te passen en nieuwe gaskamers te bouwen. De uitroeiing werd hervat in oktober 1942, nadat de aanpassingen waren voltooid. In februari of maart 1943 bezocht Heinrich Himmler Sobibór. Enkele maanden later,

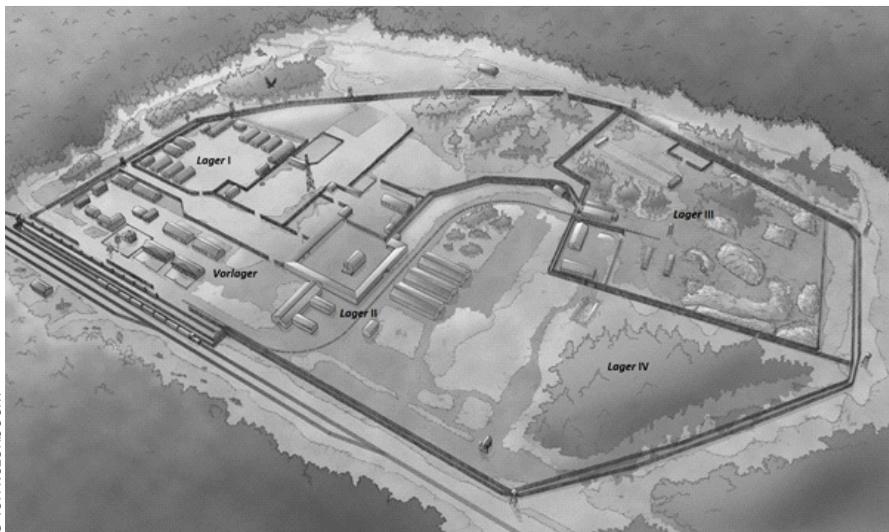

◀ Het moordcentrum Sobibór.
Zicht op Lager I en, op de achtergrond,
de huizen van de Vorlager.
Afbeelding uit het Niemann-Album.

begin juli, besloot hij echter Sobibór om te vormen tot een concentratiekamp, een depot voor buitgemaakte munitie. Met de bouw van Lager IV, of het 'noordelijke kamp', werd toen onmiddellijk begonnen. Op 14 oktober 1943 kwamen de *Arbeitsjuden* echter in opstand en ontsnapten ongeveer 300 gedetineerden. Ongeveer 50 overleefden de oorlog. Het plan om Sobibór als munitiedepot te gebruiken werd afgeblazen en het moordcentrum werd in november 1943 met de grond gelijk gemaakt. Sobibór bestond uit vijf kampen, alle binnen het gebied dat omgeven was door puntdraadversperringen en mijnevelden. Het eerste kamp was het *Vorlager*, of voorkamp, met de huizen en barakken van de SS'ers en de Oekraïense hulpstroepen. De belangrijkste structuur van het voorkamp was het huis van de commandant. Het 'lopende band' proces van de uitroeiing in Sobibór begon op het treinplatform tegenover het voor-

kamp. Hier kregen de uitstappende Joden te horen dat zij in een doorgangskamp waren aangekomen en dat zij een bad moesten nemen op weg naar de plaatsen van herhuisvesting. Zieken en bejaarden werden gescheiden en naar het 'Lazaret' gebracht, waar zij onmiddellijk werden doodgeschoten. De overigen werden, met achterlating van hun bagage op het perron, voor het uitkleden naar Lager II, ten noorden van het voorkamp, gebracht. De persoonlijke bezittingen van de gedeporteerden werden meegenomen. In de opslagplaatsen van Lager II werd het sorteren, verwerken, verpakken en opslaan van de buit uitgevoerd door de *Arbeitsjuden* die in Lager I, ten noorden van het voorkamp en ten zuiden van Lager II, een onderkomen hadden. Vanuit Lager II werden de naakte slachtoffers op brute wijze naar Lager III gedreven via een laan die van de kampen I en II was afgeschermd door hoge hekken van puntdraad

doorweven met boomtakken. Die laan, bekend als de *Schlauch* of *Himmelfahrtsstrasse* (de weg naar de hemel) eindigde in de gaskamers van Lager III. De mannen werden rechtstreeks naar de gaskamer gejaagd. De vrouwen werden eerst, via een korte aftakking van de *Himmelfahrtsstrasse*, naar een barak bij de poort gebracht waar hun haar werd geschoren, vanwaar zij naar de gaskamers werden gestuurd. Toen de gaskamers gevuld waren met slachtoffers, verstikte het gas dat in de kamers werd gedreven de slachtoffers in ongeveer 20 à 30 minuten. Voordat de lichamen werden begraven, werden ze onderzocht op waardevolle voorwerpen en werden gouden tanden getrokken. Tijdens de eerste fase van de operatie werden ongeveer 80.000 lichamen begraven in grote kuilen. In de herfst van 1942 werd een andere manier van lijkenverwijdering ingevoerd. Lichamen werden met smalspoorkarretjes van de gaskamers naar uit oude spoorrails

◀ Eén van de meest accurate reconstructies van het moordcentrum Sobibór, rekening houdend met de getuigenissen en de archeologie.

bestaande roosters gebracht, waarop ze werden gecremeerd. Na de lijkverbranding en het vergruizen van de grotere botfragmenten, werd de as in kuilen begraaven. De massagraven bevonden zich in *Lager III*, naast de gaskamers. In *Lager III* bevonden zich ook de barakken van de *Arbeitsjuden* die in de gaskamers en op de brandstapels werkten, van wie niemand het overleefde, en van de Oekraïense hulptroepen.

Archeologische opgravingen in Sobibór sinds het begin van de 21^e eeuw

Vanuit archeologisch oogpunt vormen de vier vernietigingscentra, wat betreft de indeling, de structuren en de wijze waarop ze zijn aangelegd, een categorie die duidelijk verschilt van Auschwitz-Birkenau en Majdanek. Deze laatste waren oorspronkelijk gebouwd als concentratiekampen, waar dwangarbeid werd gebruikt voor, tijdens en na de uitroeiing van de

Joden. Aangezien zij in gebruik waren tot de komst van het Rode Leger, staan hun structuren en barakken er vandaag nog steeds. De voormalige vernietigingscentra onderscheiden zich ook archeologisch door hun unieke functie en geschiedenis. Ze werden uitsluitend opgericht voor de uitroeiing en toen die taak was volbracht, in de tweede helft van 1943, werden ze door de SS vernietigd in een poging het uitroeiingsproces te verbergen; de barakken werden ontmanteld, de gaskamers door explosieven opgeblazen en het land omgeploegd. Vanuit archeologisch perspectief zijn er dus twee categorieën sites: vier 'vernietigingscentra' en twee 'concentratiekampen en vernietigingscentra'.² Hoewel de vernietigingscentra zeer recente archeologische vindplaatsen zijn, hebben zij allen sinds hun oprichting ingrijpende wijzigingen ondergaan. De onderliggende oorzaken van deze wijzigingen waren herinrichting,

verborgen houden, plundering, naoorlogse verzameling van bewijsmateriaal en herdenking.

Een team onder leiding van de Poolse archeoloog Andrzej Kola heeft het vernietigingscentrum Sobibór in 2000-2001 opgegraven. De archeologen gebruikten eerst dezelfde methode als bij de opgravingen in Bełżec. Door middel van boringen bepaalden zij de contouren van zeven massagraven en legden vervolgens de resten van vijf structuren ('objecten') bloot. De originele oorlogsdocumenten betreffende Sobibór (evenals Bełżec en Treblinka) waren schaars tot aan de herontdekking van het Niemann-Album. Daardoor was er in het algemeen een goed beeld van de schikking van de *Vorlager* en *Lager I* en *II*, maar wat *Lager III* betrof was het beeld tot voor de opgravingen waziger, aangezien geen getuige uit deze zone het overleefd had. Er werden in de voormalige oppervlakte van *Lager III* twee belang-

© Ton Rozenboom

Zoom op Lager III (de doodszone). De gaskamers (1) staan in de nabijheid van de barak van de *Arbeitsjuden* (2). Vanuit deze barak werd een tunnel gegraven in een ontsnappingspoging, die mislukte.

rijke elementen ontdekt: zeven massagraven van verschillende omvang in het gebied rond de asheuvel (een naorlogs monument) en een aantal structurele overblijfselen ten zuiden daarvan, grenzend aan het met asfalt verharde terrein waar het monument uit 1964 zich bevindt. In oktober 2007, ervan uitgaande dat ze ongeveer wisten waar de gaskamer zich bevond, besloten de archeologen eerst te graven in vierkanten van 5x5 m die overeenkwamen met een raster. Ze zeefden alle sedimenten die ze opgroeven en gebruikten zachte haarborstels om de blootgelegde oppervlakken schoon te maken. Het sediment dat ze opgroeven was zand, zwaar vermengd met as en verbrande materialen en artefacten. Het was ongeveer 10 cm diep en overdekte diepe lagen steriel zand. De aard en de omvang van de archeologische afzetting en de soorten artefacten die erin zijn gevonden, wijzen erop dat het deel van Sobibór dat ze hebben

opgegraven noch de gaskamer noch de uitkleedbarak was. Het gebied van Lager III werd gedomineerd door de asheuvel, omgeven door de massagraven. Dit deel van de site mocht niet worden opgegraven, maar moet om religieuze redenen uitsluitend worden bestudeerd met behulp van niet-invasieve beeldvormingstechnieken op afstand. Ondanks de massagraven, en de twee monumenten ten zuiden daarvan, was het zuidwestelijke deel van Lager III, waar de gaskamers en de bijbehorende structuren zich bevonden, groot genoeg voor toekomstig archeologisch onderzoek. Het gebied van het Vorlager wordt nu bewoond door plaatselijke boeren, maar als het ooit deel zou gaan uitmaken van de Sobibór-herdenkingsplaats kan het eventueel ook worden opgegraven. Sobibór heeft zonder twijfel een enorm archeologisch potentieel en het is om een aantal redenen

belangrijk de site te onderzoeken. Het beschikbare bewijsmateriaal, meestal mondelinge geschiedenis gebaseerd op herinneringen van overlevenden, is onnauwkeurig en bevat in een aantal gevallen ruimtelijk afwijkende informatie. In september 2014 kwam hier echter verandering in met de ruim gemediatiseerde ontdekking van de funderingen van de gaskamers van het voormalige moordcentrum.³

Sporen van verzet in Sobibór

Tijdens de archeologische opgravingen in Lager III werd een ontsnappingstunnel ontdekt, die leidde vanuit de barak van de *Arbeitsjuden* buiten de hekken van Lager III. Deze tunnel werd gedeeltelijk opgegraven na de ontdekking in 2013 en later, in 2016, verder opgegraven. Van een succesvolle ontsnappingspoging via deze tunnel (zoals wel gebeurde in Ponary, nabij Vilnius) is echter nooit sprake geweest

Synthesebeeld dat de opening van de tunnel in de barak van de *Arbeitsjuden* weergeeft. ▼

© Aleksander Mazurek, Rafał Ralajczak SUB TERRA, 2015

Innenraum des Sonderkommandobaracke mit dem Eingang des Fluchttunnels

onder de overlevende getuigen van Sobibór. In tegendeel: in april 1943 werden 150 *Arbeitsjuden* van *Lager III* en 70 uit *Lager I* door de SS geëxecuteerd om deze ontsnappingspoging.⁴ De poging lekte uit door een omgekochte Oekraïner, die de – overwegend Nederlandse – Joden alsnog verraadde. In juli 1943 ontsnapten enkele *Arbeitsjuden* uit een *Kommando* dat buiten het moordcentrum werk verrichtte, hier ook met executies als gevolg voor degenen die terug opgepakt waren. De eerste geslaagde ontsnapping van zo'n 300 *Arbeitsjuden* uit *Lager I* zou zich pas voordoen op 14 oktober 1943 en zou weerklank krijgen in zowel getuigenissen als films (*Escape from Sobibor*, 1987 en *Sobibor*, 2018).

De archeologie die werd uitgevoerd in Sobibór heeft het beeld van het voormalige moordcentrum duidelijker en tastbaarder gemaakt. De ontdekking van de gang is één van de bewijzen dat de Joden geenszins hulpeloos hun lot ondergingen. De opstand van 14 oktober 1943 is dan ook te zien als een daad om te ontsnappen en de wereld op de hoogte te brengen van wat de nazi's deden, maar ook om een manier van te sterven te kiezen en deze ultieme momenten niet aan hun beulen over te laten. ■

Frédéric Crahay
Directeur
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(¹) Martin Cüppers *et al.*, *Het Niemann Album*, Hilversum, Verbum, 2020, 383 p.

(²) Isaac Gilead, Yoram Haimi, Wojciech Mazurek, *Excavating Nazi Extermination Centres in: Present Pasts*, Vol. I, 2009, p. 10 – 39.

Online te lezen op:
https://www.auschwitz.be/images/_bulletin_trimestriel/114_gilead_haimi_mazurek.pdf

(³) Voor foto's van de opgravingen in Sobibor, zie: Ton Rozeboom, *De nazimoordfabrieken, Chelmno, Treblinka, Sobibor*, Ede, De Lantaarn, 2017, 472 p.

(⁴) Stephan Lehnstaedt, *De kern van de Holocaust*, Hilversum, Verbum, 2021, p. 112-113.

SPOREN VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

Zoveel méér dan enkel 'het boekse' van Stichting Auschwitz

U hebt het in de hand, dus u hebt het al gezien.

Maar ként u het ook?

Het driemaandelijkse pedagogische bulletin SPOREN VAN HERINNERING, uitgegeven door de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* en *Stichting Auschwitz*, in nauwe samenwerking met onze *Commissie voor Onderwijs en Vorming*. Elk trimester staat een hele ploeg klaar om u een kwaliteitsvol periodiek blad te brengen met zes vaste rubrieken die elkeen hun eigen karakterlijn volgen:

Actualiteit beschrijft een welbepaald punt uit het jaarthema binnen onze hedendaagse samenleving, soms door een recente gebeurtenis of activiteit aan te kaarten, soms door een interview te publiceren.

Auschwitz linkt het thema van het bulletin aan de geschiedenis van het alom bekende oord.

Uitgediept richt zich eerder tot de leerkracht met meer diepgaande informatie over een specifiek gegeven binnen het algemene thema.

De rubriek **Vraagstuk** kan je als leerkracht gemakkelijk aanwenden om een les mee voor te bereiden en wordt gevolgd door een gebruiksklare *Pedagogische fiche*.

Wist je dit? focust op weetjes of zet opvattingen recht die door de jaren heen een verworden leven zijn gaan leiden in het collectief geheugen.

De zesde vaste rubriek, **Klasreflectie** laat de leerling kritisch nadenken over een bepaald gegeven, gelinkt aan het gevolgde thema.

DE JAARTHEMA'S

Sinds 2017 werken we rond (jaar)thema's. Dit wordt aangevend voor de vier kwartaalnummers van *Sporen van Herinnering*, maar wordt ook doorgetrokken naar andere activiteiten binnen de vzw *Auschwitz in Gedachtenis*: onze filmclub "Verdoken Beelden" en onze jaarlijkse concertavond "Muziek tijdens het Derde Rijk" volgen eveneens dit thema.

Het hoofdthema voor 2017 was **Verloren Jeugd** met als titels voor de vier bulletins van dat jaar:
 Nr 23 – Geredde kinderen
 Nr 24 – Kinderen als slachtoffer
 Nr 25 – Een herinneringsplek bezoeken met kinderen
 Nr 26 – Het beeld van het kind in de oorlog

In 2018 kozen we voor **Grenzen** als hoofdthema. De vier nummers regeren als titel:

- Nr 27 – Over grenzen heen
- Nr 28 – Verboden grenzen
- Nr 29 – Gestolen grenzen
- Nr 30 – Nieuwe grenzen

De vier bulletins van 2019 volgden het thema **Propaganda**:

- Nr 31 – De racistische propaganda in Rwanda
- Nr 32 – De nazipropaganda
- Nr 33 – Propaganda en censuur
- Nr 34 – Propaganda vandaag

Het thema voor 2020 was **Bevrijding**.

- De vier nummers werden uitgebracht met de titels:
 Nr 35 – 75 jaar bevrijding van de kampen
 Nr 36 – 75 jaar bevrijding van Europa
 Nr 37 – 75 jaar bevrijdingen in de rest van de wereld
 Nr 38 – Welk leven na de bevrijding?

Begin 2021 werd beslist om de schoolkalender te volgen i.p.v. de jaarkalender. Hierdoor werden de bulletins nr 39 en nr 40 uitgebracht onder een apart thema: **Herdenken**.

- Dit jaar draait alles rond **Verzet**. De vier nummers voor 2021-2022 worden:
 Nr 41 – Verzet onder de bevolking
 Nr 42 – Verzet in de kampen
 Nr 43 – Stil verzet
 Nr 44 – Het Verzet herdenken

Alle nummers kunnen extra besteld worden. Momenteel wordt gewerkt aan een digitale versie die telkens de vier delen per hoofdthema groepeerd.

Inlichtingen en bestellingen via:
info@auschwitz.be

DE SPECIALE EDITIES

Om *Sporen van Herinnering* nr 20 extra in de verf te zetten, werd een speciale uitneembare versie opgemaakt waarin je kan kennismaken met ons team en met alle activiteiten die de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* aan het brede publiek aanbiedt: wetenschappelijk, pedagogisch en cultureel/artistisch. Het idee sloeg aan en er volgden meerdere 'speciale edities':

Nr 25 kan je aanwenden om een bezoek aan het Fort van Breendonk voor te bereiden met je klas. **Nr 30** werd geschreven in samenwerking met historici van het

In Flanders Fields Museum naar aanleiding van het herdenken van de 100ste verjaardag van het einde van de Eerste Wereldoorlog.

Nr 40 is een 52 pagina's dikke gids geworden die een uitgebreid overzicht biedt van herinneringsorden en musea in België en in de rest van Europa.

Er bestaan ook twee niet genummerde speciale uitgaven van het bulletin:

Auschwitz-Birkenau bezoeken: hierin vind je een overzicht van de geschiedenis van het kamp, com-

pleet met plannen en praktische informatie voor het bezoeken van de site en het museum.

Van anti-judaïsme tot antisemitisme:

Deze uitgave gaat geschiedkundig terug naar het begin van de Jodenhaat met duidelijke uiteenzetting van de verschillen tussen anti-judaïsme en antisemitisme.

Twee nieuwe speciale uitgaven zijn momenteel in voorbereiding:

In het Spoor van de Shoah in Polen en **In het Spoor van de nazi-peritocide (Aktion T4, uitroeiing van de 'nuttelose levens': de mentaal en fysiek gehandicapten).**

WORD LID VAN ONZE C.O.V.

SPOREN VAN HERINNERING wordt elk trimester met veel zorg voorbereid en opgemaakt met de bedoeling om voor jullie, leerkrachten, een (ruggen)steun(tje) te zijn wanneer jullie te maken hebben met herinneringseducatie en/of burgerzin. Wij trachten het bulletin zinvol in te vullen, parallel met wat er leeft in de samenleving en onder de jongeren die jullie elke dag op school ontmoeten. Het is dan ook van belang voor ons om regelmatig van jullie te horen wat goed is en wat verbeterd

kan worden aan onze uitgave. Wij hebben steeds kunnen tellen op de leden van onze *Commissie voor Onderwijs en Vorming* die bestaat uit mensen die van dichtbij gelinkt zijn aan het onderwijs. Het zijn ook zij die meewerken om onze jaarlijkse wedstrijd tot burgerzin *Linken en Herinneren*, gericht tot het secundair onderwijs, te organiseren. Het is ons doel deze commissie in de toekomst uit te breiden en daarom zijn we op zoek naar gemotiveerde leerkrachten. Mocht u zich geroepen

voelen om deel uit te maken van onze C.O.V. aarzel dan zeker niet ons te contacteren. Hebt u een gladdige pen en zin om mee te werken aan *Sporen van Herinnering*, stuur ons zeker uw vragen of bemerkingen op. Ieder idee is welkom, alle hulp zal gewaardeerd worden.

Georges Boschloos
Redactiesecretaris
Johan Puttemans
Eindredactie
info@auschwitz.be

Onze dank aan het hele team van vzw *Auschwitz in Gedachtenis*, de leden van het redactiecomité, de leden van de *Commissie voor Onderwijs en Vorming* en aan alle externen die ons hun medewerking verlenen voor het schrijven, nalezen en verbeteren van de teksten.

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

NO COMMENT

HANS KRÁSA
FLAŠINETÁŘ
Brundibár

DĚTSKÁ OPERA O 2 OBRAZECH

Hudebně nastudoval
A ŘÍDÍ: RUDOLF FREUDENFELD
Režie a scéna: Fr. Zelenka
TANEČNÍ SPOLUPRÁCE KAMILA ROSENBAUMOVÁ
Zpívají, hrají a tančí
DĚTI TEREZÍNSKÝCH DĚTSKÝCH ÚTULKŮ

W. Zelinka
24. 11. 1947

IN ESTERWEGEN WERD EEN VRIJMETSELAARSATELIER OPGERICHT

Tijdens het voorjaar van 1933 grijpen de nazi's de volledige macht in Duitsland door onder andere politieke tegenstanders uit de maatschappij te verwijderen en hen onder te brengen in speciaal voor deze gelegenheid gebouwde concentratiekampen. Men denkt automatisch aan het grote 'modelkamp' Dachau, bij München. Tijdens de zomer van 1933 wordt een ander groot kamp op poten gezet in noordwest-Duitsland: Esterwegen. Dit in de nabijheid van de Nederlandse grens gebouwde kamp wordt vanaf 1936 een strafkamp, waar politieke en ideologische opposanten van het naziregime opgesloten worden, met de pacifist Carl von Ossietzky (laureaat voor de Nobelprijs voor de Vrede, 1935) – die zich tegen het nazisme kantte – als bekendste kampgedetineerde. Het concentratiekamp Esterwegen zal pas bevrijd worden in april 1945. Vanaf 1943 worden in het kader van 'Nacht-und-Nebel' verzetsstrijders uit o.a. België naar Esterwegen gedeporteerd. Op een vrij opmerkelijke manier zal dit kamp in de gedachtenis van het verzet terechtkomen.

De vrijmetselaarswerkplaats Liberté Chérie

In de tweede helft van de maand november 1943 wordt onder impuls van Amédée Michotte, samen met zeven andere vrijmetselaars het atelier 'Liberté Chérie' opgericht in barak nr. 6 van Esterwegen. De naam werd gekozen uit de Franse vertaling van het in 1933 te Börgermoor en Esterwegen geschreven Duitse verzetslied Moorsoldatenlied. Het laatste couplet van 'Le Chant des Mairais' beschrijft een tijd na de onderdrukking: 'Mais un jour notre

vie, le printemps reflourira. Liberté, liberté chérie. Je dirai : tu es à moi.' ('Maar op een dag in ons leven zal de lente terug bloeien. Vrijheid, geliefde vrijheid. Ik zal zeggen: jij bent van mij'). Tijdens een eerste samenkomst wordt Paul Hanson tot voorzittend meester verkozen. Nog twee andere maçons zullen de werkplaats *Liberté chérie* later vervoegen en nog eens twee profanen zullen ingewijd worden.

Op hetzelfde moment waarop de katholieken in barak 6 met twee priesters de mis celebreren, zullen de vrijmetselaars hun tenues orga-

niseren waarbij een heel simpele, doch symbolisch sterke, ritus aangehouden wordt. Zij die in dezelfde barak noch katholiek noch maçon zijn, verzekeren de wacht aan de ingang van de barak.

Verschillende thema's worden er besproken. Onder andere de symboliek van de Opperbouwmeester van het Heelal, de toekomst van België en de plaats van de vrouw in de vrijmetselarij.

In 1944 zullen verscheidene leden naar andere concentratiekampen gestuurd worden en hierbij zal de werkplaats ook uitdoven. Niet meer dan een handvol leden van

▲ Monument opgericht in 2004 door Belgische en Duitse vrijmetselaars ter nagedachtenis van het vrij denken onder de bezetter.

Liberté Chérie zal de oorlog overleven.

Het vroeg een heel actieve aanpak om zich tegen de mensonterende ideologie van het nazisme te verzetten, maar het vroeg nog meer inzet tijdens een kampgevangenschap dit verzet verder te zetten! Zij deden dit met één doel voor ogen: te kunnen leven in Harmonie! ■

Johan Puttemans
Pedagogische coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

Wat is vrijmetselarij?

De vrijmetselarij is een esoterisch genootschap, aangezien zij enkel toegankelijk is voor ingewijden en van de buitenwereld wordt afgesloten. Een affiliatie is mogelijk door uitnodiging of spontane sollicitatie. De kernwoorden van de vrijmetselarij zijn 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' en de filosofie bestaat er uit geen dogma's op te leggen, maar de ruimte te geven aan iedereen om vrij en in respect voor allen te spreken en te luisteren. Eénieder streeft naar een betere samenleving, die bij zichzelf begint; "Verbeter de wereld en begin daarbij bij jezelf." Vrijmetselarij is dus een zingevingsmethode die gebruik maakt van rituelen en symbolen.

HET VERZET IN BUCHENWALD

Dit naziconcentratiekamp, dat in 1937 op de heuvel van de Ettersberg opgericht werd en op 11 april 1945 werd bevrijd, verdient een bijzondere vermelding door zijn unieke karakter. Hoe onderscheidde het zich in een systeem waar homogeniteit de norm was? Op 11 april 1945, om 15.15 u, werd een witte vlag gehesen aan het poortgebouw en schalmde door de luidsprekers dat het kamp nu in handen was van de gevangenen. Deze opstand en de bevrijding waren enkel mogelijk door het verzet dat er meer dan zeven jaar actief was.

Weerstand bieden betekent eerst en vooral overleven

De eerste gevangenen van het kamp Buchenwald in 1937 zijn Duitse politieke tegenstanders van het naziregime.

Op het moment dat de meeste buitenlanders zich nog maar net bewust beginnen te worden van het nazigevaar zitten de Duitse verzetsleden vaak al jaren vast (heel wat van hen zitten in 1945 al twaalf jaar opgesloten). Ze hebben ondertussen de meeste van hun kameraden verloren, maar ze tonen zich standvastig.

De belangrijkste nationale comités

Het Duitse comité dat aanvankelijk opgericht wordt, verzet zich onvermoeibaar, onder leiding van Walter Bartel. Zijn strijd lust leidt tot de oprichting van het Internationaal Comité. In 1941 wordt het Sovjetcomité onder leiding van Nikolaj Simakov gevormd – met een militaire structuur. Begin 1944 richten Frédéric-Henri Manhès en Marcel Paul, twee Franse verzetsstrijders, de BFAL¹ op. Deze Brigade telt op een bepaald moment meer dan 2.500 leden, al naargelang het aantal deportaties en transporten. Het comité van België wordt in juli 1944 opge-

richt onder 'de Goethe-boom' (de enige boom in het concentratiekamp, een oude eik waar volgens de overlevering Goethe vaak te vinden was als hij de Ettersberg bezocht). De leden, samengebracht door Henri Glineur, verbinden zich ertoe de strijd voort te zetten.

Het Clandestien Internationaal Comité

De strijd van de 'Rote' (de roden)² tegen de 'Grüne' (de groenen)³ is vanaf 1937 genadeloos, vooral omdat de SS corruptie en verklikking aanmoedigt. Pas vanaf juni 1943 en dankzij het CIC⁴ slagen de rode driehoeken erin zich volledig te vestigen binnen de organisatie van de concentratiekampen.

Het is het solidariteitselan dat dit mogelijk maakt. Het doel is internationale onderlinge hulp te ontwikkelen, chauvinistische tegenstellingen te voorkomen en alles in het werk te stellen om mensen niet te laten reduceren tot lastdieren.

Het Internationaal Militair Comité

Het initiatief tot de oprichting wordt genomen door Duitse communistische gevangenen in juli 1942. Gezien het toenemende in-

ternationale karakter van de concentratiekampbevolking verzoeken ze elke nationale afdeling hetzelfde te doen.

In 1944 zijn de meeste landen vertegenwoordigd.⁵

Vanaf 1943 riskeren de leden hun leven om een wapenvoorraad aan te leggen. In een jaar tijd bemachtigen ze drieënvijftig wapens. Tijdens de geallieerde bombardementen van 24 augustus 1944, die voornamelijk gericht zijn op de wapenfabrieken, maken ze van de wanorde in het kamp gebruik om zoveel mogelijk wapens uit de fabrieken te halen. Ze worden verborgen in het Grote Kamp tot 11 april 1945. Het comité staat lange tijd voor een dilemma. Moet het nu een gewapende opstand uitlokken of afwachten? Uiteindelijk raken ze het eens over het basisprincipe niet te provoceren en pas de wapens op te nemen als de situatie onomkeerbaar is.

Twaalf landen vormen het IMC⁶, met meer dan 850 gedetineerden, de reserve niet meegerekend.

De acties en opdrachten van het verzet in het dagelijkse leven

Net als in de andere concentratiekampen is het verzet in alle la-

◀ Lumière et Liberté, herinneringssite van Buchenwald.

gen van het dagelijkse leven aanwezig.

Bij de aankomst van de konvooien staan de verzetsstrijders al op het platform om toekomstige Roden te 'spotten'. Op het moment dat de blokken toegewezen worden, verzamelen ze kinderen en adolescenten op plaatsen waar het verzet actief is, om hun lichamelijke en morele integriteit tot elke prijs te vrijwaren.

In de *Arbeitsstatistik*⁷ hertekenen verzetsstrijders geplande overplaatsingen naar *Außenkommandos*⁸ naargelang van de behoeften van de comités, maar ook om medestanders te beschermen die ontmaskerd en ten dode opgeschreven zijn. In de *Revier*⁹ kunnen tal van verzetsstrijders gered worden, door hen een andere identiteit te geven, om nog te zwijgen over de clandestiene hulp die de gedeporteerden krijgen zonder dat de SS'ers er erg in hebben.

Ook het culturele en intellectuele aspect van het verzet is belangrijk.

Heel wat gevangenen organiseren conferenties, ze voeren gesprekken in de donkere gangen van het kamp om medege-deteneerden wakker te schudden en voor te bereiden op wat nog zal komen. Op bijzondere gelegenheden zoals Kerstmis slagen sommige verzetsstrijders erin kerstbomen voor de blokken van de jongeren te zetten en bescheiden geschenkjes uit te delen. Tijdens oudejaarsavond worden voorstellingen georganiseerd om de helse plaats toch enige schijn van normaliteit te geven en een klein beetje menselijk te maken.

Met het oog op een betere wereld na de concentratiekampen, beginnen sommige gevangenen ook informatie te verzamelen. Bepaalde gedeporteerden maken tekeningen van de verschrikking, anderen houden een geïmproviseerd dagboek bij. Georges Angéli gaat zelfs zover dat hij duplicaten maakt van foto's van SS-functionarissen en met een gesto-

len camera, verborgen onder een stuk krantenpapier, het kamp fotografeert.

Over de ontsnaptingen kunnen we tot slot kort zijn. Zonder het verzet zou Stéphane Hessel nooit zijn ontsnapt en zijn idealen met ons hebben kunnen delen.

We besluiten dit korte overzicht met het passieve verzet. Saboteurs dringen de hele structuur van de *Reichsindustrie* binnen. Verzetsstrijders leggen de machines en de lopende band in fabrieken stil, die soms door een gebrek aan een enkel onderdeel wekenlange vertragingen oplopen. De SS komt zelfs op een punt dat ze de gedeporteerden smeken het tempo op te voeren omdat zij er anders voor moeten opdraaien. Door deze vorm van verzet en opstand zal de bouw van de gaskamers in Buchenwald uiteindelijk nooit voltooid raken.

De loutering

Vanaf 2 april, wanneer het SS-gar-

nizoen nog 1.500 goed bewapende mannen telt tegen 2.000 licht bewapende mannen, stellen de comités alles in het werk om de dodenmarsen te vertragen. Ze geven de gevangenen opdracht zich niet te melden voor het appel, schilderen in het groot SOS op het dak van de *Effektenkammer*¹⁰ en proberen een dialoog met Pister¹¹ tot stand te brengen. Via de clandestiene radioverbinding kunnen zelfs berichten naar het leger van Patton worden gezonden over de evacuatie en uitroeiing van de gevangenen. Tevergeefs, tot op 8 april het antwoord komt: 'Buchenwald, hou vol'.

De volgende dag zet de Sovjetgroep een hinderlaag op bij de poort. Diezelfde avond komt het IMC samen om de gewapende opstand voor te bereiden. Ondanks alle inspanningen van het verzet worden toch nog 10.000 gevangenen weggeleid. Verzetsstrijders worden verborgen, 400 Sovjetgevangenen (POW, Prisoners Of War)¹² houden zich schuil in de ziekenboeg, andere leden worden ingemetseld met voedsel en wapens.

Op 11 april luidt het *Feindalarm*¹³ en wordt de SS opgedragen het kamp te verlaten. Het teken voor het verzet om uit de schaduw te stappen. De leden delen wapens uit en nemen hun gevechtsposities in. De SS'ers vluchten of proberen zich te verstoppen. Sommige trekken zelfs een gestreepte pyjama aan in de hoop nog door de mazen van het net te glippen. 15.15 u: 21.000 gevangenen worden bevrijd uit de hel, de comités nemen 120 SS'ers gevangen.

Als de Amerikaanse kapitein Keffer iets later het kamp binnen-

komt, treft hij een surrealistisch beeld aan: een KL geleid door een internationaal verzet.

Erfenis

Ondanks het niet te overziene, alomtegenwoordige lijden, komen de comités de dagen daarna samen om na te denken over het 'hierna'. In de Toren worden de gevangenen niet langer *Haftling*¹⁴ genoemd, maar *Kamerad*¹⁵.

Een tweede symbolische datum is 19 april 1945. Die dag organiseert het Internationale Verzetscomité¹⁶ een ceremonie op de voormalige appelplaats voor een houten obelisk die de gevangenen zelf gemaakt hebben, om hun omgekomen en vermoorde metgezellen te herdenken.

De achtergebleven gevangenen leggen er in verschillende talen de Eed van Buchenwald af. De 21.000 overlevenden zweren de strijd voort te zetten tot de vernietiging van het nazidom met al zijn wortels en ze zweren zich in te zetten voor de opbouw van een nieuwe wereld van vrede en vrijheid. Het martelaarschap van de gedeporteerden mag nooit vergeten worden en alle leden van deze groeperingen zullen blijven strijden tegen het fascisme, antisemitisme, racisme en haat tegen de ander in al zijn vormen.

Als besluit van dit eerbetoon, neem ik deze woorden graag even in bruikleen: 'Herinner u deze 11^e april, herinner u de Strijd en de Opstand. Herinner u, herinner u deze dag; en waarom men die nooit vergeten mag'. ■

Jill Lampaert

Lerares en begeleidster bij
vzw *Ami, entends-tu?*

Bronnen:

Jean FONTEYNE, *Buchenwald*, Brussel, Uitg. M. Bareaux, derde editie, 1975.

Dominique ORLOWSKI, *Buchenwald par ses témoins – Histoire et dictionnaire du camp et de ses Kommandos*, Parijs, Belin, 2014.

Daniel ROCHETE et Jean-Marcel VANHAMME, *Les Belges à Buchenwald*, Brussel, Editions Pierre De Méyère, 1976.

Eugen KOGON, *De SS-staat – Het systeem der Duitse concentratiekampen*, integrale uitgave, Frankrijk, Editions de la Jeune Parque, 1993.

(1) Brigade française d'action libératrice

(2) Politieke gevangenen

(3) Gevangenen van gemeen recht

(4) Clandestien Internationaal Comité

(5) België wordt vertegenwoordigd door Jacques Grippa.

(6) Internationaal Militair Comité

(7) Arbeidsbureau onder het bevel van de Arbeitseinsatzführer (SS'er verantwoordelijk voor de organisatie van de dwangarbeid)

(8) Werkeenheid bestaande uit een specifiek aantal gevangenen voor een specifieke taak

(9) Ziekenboeg

(10) Opslagplaats voor de kledij en persoonlijke bezittingen van de gevangenen

(11) Hermann Pister, commandant van het KLB (Konzentrationslager Buchenwald) vanaf december 1941, na Karl Koch

(12) Krijgsgevangene

(13) Alarmsirene die waarschuwt dat de vijand in zicht is

(14) Gevangene

(15) Kameraad

(16) Nieuwe naam van het CIC

Naam en voornaam

Klas / Vak

Vanaf januari 1941 worden in het concentratiekamp Mauthausen om en bij de 7.000 Spaanse revolutionairen opgesloten. Eén van hen is de toen 21-jarige Francisco Boix, afkomstig uit Barcelona. Door geluk en bravoure wordt hij in het kamp al vlug tewerkgesteld als fotograaf en kan hij negatieven ontwikkelen. Hij heeft hierdoor zicht op een belangrijk aantal geheime foto's en kan rekenen op het vertrouwen van een aantal SS-ers voor wie hij stiekem privé-foto's ontwikkelt. Door zijn bevoorrechte positie kan hij gedurende zijn detentie een aantal landgenoten helpen en zelfs van een zekere dood redden. Wanneer hij in contact komt met een communistische Spaanse verzetsgroep binnen het kamp, groeit het idee om zoveel mogelijk negatieven te verbergen en naar buiten te smokkelen. Deze zullen later de gruwelijke daden van de nazi's in Mauthausen en de aanwezigheid van een aantal beulen bewijzen.

Verklaar:

Spanje bleef neutraal tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe kan het dat een groot aantal Spanjaarden toch gedeporteerd werd naar een nazi-concentratiekamp?

Zoek op:

Hoe werden de negatieven van de foto's buiten het kamp gesmokkeld en door wie werden deze onderschept en bewaard?

Bekijk en bespreek:

Zoek op *YouTube* de getuigenis van Boix op die hij geeft tijdens het proces en waarbij hij daders in de zaal aanwijst. Bespreek zijn daden en zijn getuigenis.

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijks uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

www.auschwitz.be

'MALA LA BELGE'

EEN SYMBOOL VAN HET VERZET IN AUSCHWITZ

Mala (Malka) Zimetbaum wordt op 26 januari 1918 geboren in Brzesko, een kleine stad in het zuiden van Polen. Ze is de jongste van vijf kinderen en is tien jaar als het gezin naar Antwerpen en vervolgens naar Borgerhout verhuist. Haar vader, Pinkas, werkt als verkoper, haar moeder, Chaja Schmelzer, als huishoudhulp. Hoewel ze een briljante studente blijkt met een uitgesproken talenknobbel moet ze haar studie onderbreken omdat haar vader blind raakt en ze haar familie moet bijstaan. Ze vindt werk in de diamantsector en klust bij als naaister.

Wanneer België bezet wordt, ondergaat de familie de anti-Joodse maatregelen. Mala wordt ingeschreven in het 'Jodenregister' van Borgerhout. Dat belet haar niet toenadering te zoeken tot het verzet, specifiek het netwerk van de Witte brigade. In juli 1942 gaat ze naar Brussel om een schuilplaats voor haar familie te zoeken. Ze keert op 22 juli terug naar Antwerpen maar wordt gearresteerd wanneer ze uit de trein stapt, bij een razzia in het Centraal Station. Mala zit vijf dagen vast in het kamp van Breendonk voor ze naar Kazerne Dossin overgeplaatst wordt. Daar wordt ze samen met andere gevangenen van Breendonk belast met de administratie voor het nieuwe verzamelpark voor Joden.

Door haar functie wordt ze niet op een van de allereerste transpor-

© Aller rechten voorbehouden

© Aller rechten voorbehouden

ten gezet, maar dat gebeurt uiteindelijk toch op 15 september 1942. Ze wordt met het tiende konvooi naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd.

Bij aankomst in Auschwitz ontsnapt ze aan de selectie voor de gaskamer en wordt arbeidsgeschikt geacht. Door haar vaardigheden wordt ze geselecteerd om te dienen als vertaalster en koe-rrier. Door handig van die bevoorrechte positie gebruik te maken, kan ze een heleboel gedefinieerden helpen, zowel pas aangekomen Belgen als mensen die zwak zijn of in moeilijkheden verkeren. Ondanks de risico's die ze loopt, zorgt ze voor voedsel, kleding en medicijnen, geeft ze berichten door en vervalst ze toewijzingslijsten.

Tegelijk beleeft Mala een liefdes-

affaire met een Poolse politieke gevangene, Edward Galiński, bijgenaamd Edek, die als mechaniker in het kamp werkt. Door hun speciale status kunnen ze elkaar af en toe ontmoeten. Als Edek vervolgens een ontsnapping plant, vraagt hij Mala hem te vergezellen. Vermomd – hij als SS'er, zij als mannelijke gevangene – slagen ze erin op 24 juni 1944 uit het kamp te ontsnappen. Bij het avondappel wordt hun ontsnapping opgemerkt en wordt er alarm geslagen. Na twaalf dagen op de vlucht te zijn geweest, worden ze aangehouden in Bielsko (Bielitz), dicht bij de Tsjecho-Slowaakse grens. Ze worden teruggevoerd naar het hoofdkamp van Auschwitz, gemarteld en ter dood veroordeeld. De executie vindt plaats op 15 september

1944, op het appelplein van Birkenau. Het moet als voorbeeld dienen om elke ontsnappingspoging te ontmoedigen. De legende wil dat Mala Zimetbaum, voor ze de galg bereikte, een SS-officier een klap verkocht en haar polsen doorsneed in het aanzicht van honderden vrouwen die verplicht moesten komen kijken hoe ze werd opgehangen. Ze bezweek onder de slagen van de soldaten, op weg naar het crematorium. De geschiedenis van 'Mala la Belge' is een van de symbolen geworden van het verzet in Auschwitz. ■

Sarah Timperman
Archivaresse
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

MAAK ZELF EEN STRIPVERHAAL EN WIN...

Verzin je graag verhalen? Zie je tekstballonnen boven de hoofden van de mensen waarmee je praat? Heb je interesse in hoe het was om te leven tijdens de oorlog? Probeerde je ooit al eens met enkele welgemikte potloodlijnen een tekening te maken? Dan is de wedstrijd "Verstript verleden" wellicht iets voor jou.

Het *War Heritage Institute* (WHI) daagt je uit om een kort stripverhaal in elkaar te boksen met als

thema 'jong zijn tijdens de oorlog'.

Laat je creativiteit de vrije loop. Misschien kruip je in de huid van een jonge soldaat in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog of verbeeld je het leven van een ondergedoken kind tijdens de Tweede Wereldoorlog. Koeriers in het verzet waren vaak jongelingen en opgroeien in Duitsland betekende een quasi automatisch lidmaatschap van de Hitlerjugend. De begindagen van de

Eerste Wereldoorlog zorgde voor een ongeziene vluchtelingenstroom waarbij kinderen hun ouders vaak verloren. Misschien ken je leeftijdsgenoten die zelf het slachtoffer waren van een recenter concift?

Het reglement, inschrijvingsformulier en een inspiratiegids vind je op <https://warheritage.be/nl/bullesdememoire>

Veel succes!

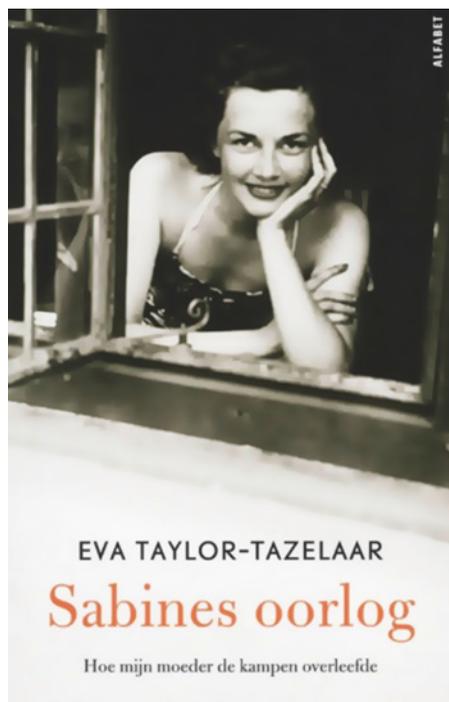
Jack Fairweather

Vrijwillig naar Auschwitz

Witold Pilecki de man die Auschwitz infiltreerde

Levensgeschiedenis van de Poolse verzetsstrijder Witold Pilecki (1901-1948) die zich vrijwillig liet opsluiten in Auschwitz, na bijna drie jaar ontsnapte en de geallieerden informeerde over het concentratiekamp.

Prometheus, Amsterdam
2019
ISBN 9789044631302
455 p.

Eva Taylor-Tazelaar

Sabines oorlog

hoe mijn moeder de kampen overleefde

Reconstructie van het leven van Sabine Zuur (1918-2012), die tijdens de Tweede Wereldoorlog actief was in het verzet, werd verraden en detentie in verschillende concentratiekampen overleefde.

Alfabet Uitgevers, Amsterdam
2021
ISBN 9789021340043
237 p.

IN HET SPOOR VAN DE **SHOAH** IN POLEN

Achtdaagse studiereis
van 1 t/m 8 augustus 2022

Opgelet!
Beperkt aantal inschrijvingen

EEN
GESCHIEDKUNDIGE
EN HERDENKINGSREIS
DIE VERTREKT BIJ DE
VOORMALIGE
GETTO'S,
LANGSHEEN DE
VERZAMEL- EN
DEPORTATIEPLEKKEN
GAAT, EN DIE
EINDIGT
BIJ DE
UITROEIINGSCENTRA

**WARSZAWA
ŁÓDŹ
RADOM
LUBLIN
ZAMOŚĆ
WŁODAWA
SIEDLCE**

**CHEŁMNO NAD NEREM
MAJDANEK
BEŁŻEC
SOBIBÓR
TREBLINKA**

Informatie en inschrijvingen via: info@auschwitz.be

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS - STICHTING AUSCHWITZ
WOLSTRAAT 17/BUS 50 - 1000 BRUSSEL - TEL.: +32 (0)2 512 79 98

WWW.AUSCHWITZ.BE
INFO@AUSCHWITZ.BE

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofdredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Jean Cardoen, Dimitri Roden, Fabian Van Samang, Anne-Sophie Van Vyve
Vertalingen naar het Nederlands: Rudy Trullemans
Graficus: Georges Boschloos

Met de steun van:

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

**nationale
loterij**
MEER DAN SPELEN

NationaleBank
EUROSYSTEM